

ΣΚΕΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ

Μία περιοχή εἰς τὸν πλανήτην Ἴαριν ἔλαβε τὸ ὄνομα Ἑλλάς . . . Μία τριάς κρατήρων εἰς τὴν Σελήνην ἐκλήθησαν Ἡράκλειτος . . .

Εἰς τὴν Γῆν, ἡ ἀνθρωπίνη δρᾶσις καὶ αἱ ἐκδηλώσεις τῆς φύσεως, ἡ σκέψις καὶ ἡ αὐθόρμητος πρόκλησις ἢ ἀπόκρισις, ἐξακολουθοῦν νὰ διέπωνται ἀπὸ ἀντιθέσεις καὶ ὁμοιότητας, ἀπὸ ἀναζητήσεις καὶ κατασταλάγματα, ἀπὸ ἀσκητισμούς καὶ συγχρωτισμούς. Διὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν καθ' ἑαυτὴν ὑπαρξίν, διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὰς ἐκτὸς αὐτῆς καταστάσεις, ἡρακλειτικά πεδία θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποκληθοῦν πάντα ταῦτα.

« . . . Ἡράκλειτος μὲν οὖν φησιν εἶναι τὸ πᾶν διαιρετὸν ἀδιαίρετον », ἔγραφεν ἀπὸ τοῦ 2ου μ. Χ. αἰῶνος ὁ ἅγιος Ἰππόλυτος ὁ Ρώμης, « γενητὸν ἀγένητον, θνητὸν ἀθάνατον, λόγον αἰῶνα, πατέρα υἱόν, Θεὸν δίκαιον . . . Οὕτως Ἡράκλειτος ἐν ἴσῃ μοίρᾳ τίθεται καὶ τιμᾷ τὰ ἐμφανῆ τοῖς ἀφανέσιν, ὡς ἐν τι τὸ ἐμφανὲς καὶ τὸ ἀφανὲς ὁμολογουμένως ὑπάρχον . . . Τοιγαροῦν οὐδὲ σκότος οὐδὲ γῶς, οὐδὲ πονηρὸν οὐδὲ ἀγαθὸν ἕτερόν φησιν εἶναι ὁ Ἡράκλειτος, ἀλλὰ ἐν καὶ τὸ αὐτό . . . »

Προσθέτει εἰς τὸν 20ὸν αἰῶνα ὁ Ἰνδὸς Sri Aurobindo : « Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ σκέψις τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἴσως τὰ πλέον ἰσχυρὰ διεγερτικὰ τῆς σκέψεως, ἡ πλέον καρποφόρος λάμπις ποῦ ἐγνώρισε ποτὲ ὁ κόσμος . . . Καὶ δὲν ὑπάρχει Ἑλληὴν στοχαστὴς ἀμεσώτερον παρορμητικὸς ἀπὸ τὸν ἀφοριστικὸν φιλόσοφον Ἡράκλειτον . . . Ὁ Ἡράκλειτος ἔβλεπεν ὅτι πρέπει νὰ βλέπουν ὅλοι ἐκεῖνοι ποῦ παρατηροῦν τὸν κόσμον μὲ ὀλίγην προσοχήν, ἔβλεπεν ὅτι εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν κίνησιν καὶ τὴν ἀλλαγὴν καὶ τὴν διαφοροποίησιν ὑπάρχει τι τὸ ἐπιμένον εἰς τὴν σταθερότητα, τὸ ἐπιστρέφον εἰς τὴν ὁμοιότητα, τὸ ἐξασφαλίζον τὴν ἐνότητα, τὸ θριαμβεῦον εἰς τὴν αἰωνιότητα. Τοῦτο, ἔχον πάντοτε τὰ ἴδια μέτρα, ὑπῆρχεν, ὑπάρχει καὶ θὰ ὑπάρχη πάντοτε . . . »

Πνεῦμα καὶ ἄνθρωπος, ποῦ εἶχε τὴν τιμὴν νὰ μνημονευθῆ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Δίωνος Χρυσοστόμου τοῦ Προυσαέως — καὶ ποῦ ἐφθασε νὰ ἐπηρεάσῃ Leibniz, Nietzsche καὶ ἕνα ὀλόκληρον κόσμον δοξασιῶν, ὁ Ἡράκλειτος ἔχει ἐν τούτοις ἀποτελέσει ἀντικείμενον γνώσεως καὶ σπουδῆς παρὰ τῶν νεοελλήνων εἰς σχετικῶς μικρὰν μέχρι τοῦδε κλίμακα.

Μίαν ἐκ τῶν φωτεινῶν εἰς τοῦτο ἐξαίρέσεων, μάλιστα δὲ πρὸς σπουδάζοντας τότε τὴν τεχνικὴν, ἀπετέλεσεν ἡ κατὰ τὸ ἔαρ 1940 διδασχὴ τοῦ Προκοπίου Ζαχαρίου, τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Φυσικοχημείας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μετσοβίῳ Πολυτεχνεῖῳ : « . . . Τὸν ἀγῶνα τῆς ἐνσυνειδήτου νοήσεως τοῦ κόσμου ἀνέλαβον οἱ πρόγονοι ἡμῶν, διαμορφώσαντες τοὺς κανόννας τῆς σκέψεως καὶ τὸ ὄργανον τῆς ἐξωτερικεύσεως αὐτῆς, τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, μετὰ πλήρους ἀντιστοιχίας ἐν-

νοιῶν καὶ λέξεων. . . Ὁ Ἡράκλειτος τὴν πραγματικότητα τοῦ κόσμου διαβλέπει εἰς τὴν διαρκῆ ἀλληλουχίαν μεταβολῶν, πυκνώσεων καὶ ἀραιώσεων, γέννησιν, αὐξήσιν, μετατόπισιν, μετασχηματισμόν, διάλυσιν, ἐκ νέου γένεσιν καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, τῆς συνεχοῦς ταύτης ῥοῆς βαινούσης κατὰ περιόδους, κατ' ἀνακυκλώσεις. . . »

«Ὁ κόσμος εἶναι τι τὸ δεδομένον, ἄνευ ἀρχῆς καὶ τέλους, ἀίδιον καὶ ἀφθαρτον, ὑποκείμενον εἰς διαρκεῖς μετασχηματισμούς καθ' ὠρισμένας ἀναγκαστικὰς ἀνκλογίαις «πῦρ ἀείζωνον ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα». Ἡ ἀρχέγονος ὕλη εἶναι τὸ πῦρ, ὡς τὴν ὠνόμασεν, ὑφιστάμενον τὰς μεταβολὰς ταύτας καθ' ὠρισμένους κανόνας, ὃ «φρόνιμον» καὶ «τῆς διοικήσεως τῶν ὄλων αἴτιον». Τοσοῦτον γενικὴ εἶναι ἡ ἐναλλαγὴ τῶν διαφόρων καταστάσεων τοῦ πυρός, ὥστε «πυρὸς ἀνταμοβὴ τὰ πάντα» ἢ, ὡς δικασφηνίζει, «ζῆ πῦρ τὸν γῆς θάνατον καὶ ἀῆρ ζῆ τὸν πυρὸς θάνατον, ὕδωρ ζῆ τὸν ἀέρος θάνατον, γῆ τὸν ὕδατος». Καθορίζεται οὕτω ὁ βασικὸς κύκλος, ἡ αἰώνιος ἐπιστροφή».

«Διὰ τὴν ὀξύτητα τῆς ροῆς παράγονται συγκρούσεις, πόλεμος καὶ ἀμιλλα, ἡ αἰτία τῆς γνώσεως. Ὅταν ἡ συμπύκνωσις φθάσῃ εἰς τὸν «κόρον», ἐπέρχεται ἡ ἀποσύνθεσις, ἡ ἐκπύρωσις· δταν ὁμοῦς ὑπάρχη ἡ «χρησιμοσύνη», ἡ ἔνδεια, ἐπέρχεται ἡ συμπύκνωσις, ἡ σύνθεσις, ἡ παραγωγὴ τοῦ κόσμου».

«Χρησιμοσύνη δέ ἐστὶν ἡ διακόσμησις κατ' αὐτόν, ἡ δὲ ἐκπύρωσις κόρος», ἀναφέρει Ἰππόλυτος ὁ Ρώμης. Καὶ ὁ Προκόπιος Ζαχαρίας εἰς τὰς παραδόσεις του συνέχισεν : «Εἰς τὰ ἀξιώματα ταῦτα τοῦ Ἡρακλείτου περιλαμβάνονται αἱ γενικαὶ ἀρχαὶ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας, αἱ ἀρχαὶ τῆς ἀφθαρσίας τῆς ὕλης καὶ τῆς ἀφθαρσίας τῆς ἐνεργείας, τὰ ἰσοδύναμα ἐνωτικὰ βάρη τῶν σωμάτων, αἱ ἰσοδύναμοι ποσότητες τῆς ἀνταλλαγῆς ἔργων μηχανικῶν, θερμικῶν, ηλεκτρικῶν, φωτεινῶν κ. λ. Ἡ διακόσμησις εἶναι ἡ πρὸς τὰ κάτω ὁδός, ἡ τῆς γενέσεως, ἡ τελομένη πρὸς καταστάσεις σωμάτων μικροτέρας ἐνεργείας, τῆς μεταβολῆς ἐλευθερούσης ἐνεργείαν, ἣτις δαπανᾶται πρὸς ἐκπύρωσιν, ἣτοι πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἀνακυκλώσεως, τῆς ὁδοῦ πρὸς τὰ ἄνω, τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν, ὅποτε κλείει ἡ περίοδος ζωῆς τοῦ σχετικοῦ φαινομένου, κλείει ὁ κύκλος — ὅπως ἀρχίσῃ ἐκ νέου ἐξακολουθῶν ἄνευ τέλους».

«Ὁ χρόνος εἶναι ἡ σειρά τῶν γεγονότων, οὐχὶ ἡ συνθήκη τῆς υπάρξεως καὶ τίθεται ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου εἰς δευτέραν μοῖραν. «Αἰὼν παῖς ἐστὶ παίζων, πεπτεῦων». Εἶναι παιδίον παίζον κύβους, ἄλλοτε ταχύτερον, ἄλλοτε βραδύτερον. Αἱ πυκνώσεις καὶ ἀραιώσεις αὐταὶ ἔχουσι περίοδον ποικίλλουσαν ἀπὸ ἀσυλλήπτου βραχύτητος, ὡς ἡ περίοδος κραδασμοῦ τοῦ φωτός, μέχρις ἀσυλλήπτου μεγέθους, ὡς ἡ ζωὴ τῶν στοιχείων καὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων».

Πάντα ταῦτα εἰς πτυχὰς μόνον ἀναφέρονται τοῦ μεγάλου στοχασμοῦ τοῦ Ἡρακλείτου. Διὰ τὴν ἐγγυτέραν καὶ πληρεστέραν μετ' αὐτοῦ γνωριμίαν, μετὰ τοῦ πολυπλεύρου, ἰδιοτύπου, ἀνησύχου, καινοτόμου, εὐθυτάτου τῆς ἐκφράσεως καὶ τῆς ζωῆς του, ἀξίζει νὰ καταβληθῇ, ὅχι μόνον ὑπὸ θεωρητικῶν καὶ θετικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ οἰουδήποτε σκεπτομένου ἀνθρώπου εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν εἰλικρινῆς καὶ συστηματικῆς ἢ προσπάθειας. Ἀψησχόλησαν τὸν Ἡράκλειτον

θέματα τῆς φύσεως καὶ τῆς δομῆς τοῦ κόσμου καὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς θεότητος καὶ τῆς ἐν κοινωνίᾳ καὶ κατ' ἦθος συμπεριφορᾶς, θέματα ποῦ δίδουν λαβὴν διὰ συγκρίσεις καὶ ἐντοπισμούς ὁμοιοτήτων ἢ διαφορῶν μετ' ἄλλων φιλοσοφικῶν θεωρήσεων, διὰ τὴν ἀποκρυστάλλασιν τῶν ἐννοιῶν τοῦ ἀπολύτου καὶ τοῦ σχετικοῦ, διὰ τὸν προβληματισμὸν περὶ τὴν ὑπόστασιν καὶ μέχρι ποίου σημείου τῆς διαλεκτικῆς προσεγγίσεως, διὰ τὴν ἀτένισιν πρὸς τὰς ἐρχομένας καὶ τὰς ἀπερχομένας γενεάς, διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον καὶ τὴν ἱστορίαν θέσεως τοῦ ατόμου.

Εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν τόσον διεθνῶς ὕσον καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα πολλὰ πράττονται διὰ τὴν ἔρευναν καὶ θεσπίζονται περὶ τὸν διάλογον, ἐνῶ παραλλήλως δὲν ἐλλείπουν δείγματα τῆς παρεξηγήσεως ἀμφοτέρων τῶν ἐννοιῶν, ἢ σκέψις καὶ ἢ διερευνητικὴ μεθοδολογία τοῦ Ἡρακλείτου δύνανται νὰ δώσουν πολλά.

Ἐνώπιον ἐνὸς νέου κόσμου ποῦ ἔρχεται, ἐνὸς ἀκόμη κόσμου δυνατοτήτων καὶ ἀδυναμιῶν, πλήρους ἀπὸ τὴν βεβαιότητα τῆς νεότητος καὶ τὴν βάσανον τῆς συλλογικῆς διαδικασίας, ὁ Λόγος, ἡ Τέχνη, ἡ Ἐπιστήμη, ἡ Τεχνικὴ, ἡ Ἀρχαιολογία, ἡ Προστασία καὶ Ἀνάδειξις τοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐμφύχου καὶ ἀψύχου Περιβάλλοντος — οἱ τομεῖς, δηλαδή, ἐφ' ὧν ἐκδηλοῦται ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν — στρόφιγγας καὶ κλειδὰς ἐκ τῆς μακροαίωνος πείρας ἀποτελοῦν πρὸς νέας ἀνησυχίας καὶ νέας ἐπιτευξέεις καὶ ἀλλαγὰς. Εἶναι, ὁμως, μεταξὺ τούτων ὁ πρῶτος, ὁ Λόγος, ἐν τῇ πολλαπλῇ ἐννοίᾳ καὶ ἐκφράσει του, ποῦ ἀδιαφόρως διὰ «κοινούς» καὶ «εἰδήμονας» ἐβάστασε καὶ ἀκόμη βαστάζει τὸν ρόλον τῆς ἐνεργοῦ συμπαραστάσεως τόσον εἰς τὴν καθημερινότητα ὅσον καὶ εἰς τὸν διακεκριμένον χρόνον ἢ τὸ συμβάν.

Καθὼς ἐν τῇ παρόδῳ τῶν αἰῶνων κίονες ἐρρίπτοντο εἰς τὴν γῆν καὶ εἰδῶλα ἐνεταφιάζοντο· καθὼς τὰ χρώματα ἀποσυνετίθεντο καὶ ἡ ἀνάπλασις τῶν ἀρχαίων μουσικῶν φθόγγων καθίσταντο ἀδύνατος· καθὼς ἐν μέσῳ ἀγώνων καὶ ἐν κύμασι φανατισμῶν βιβλιοθῆκαι ἐκαίοντο καὶ ἀρχεῖα κατεστρέφοντο, ὁ ἑλληνικὸς Λόγος ἐπεβίωνεν ὅτε μὲν ὡς μυχία πνοή καὶ ἱερὸν φυλακτὸν ἀπὸ πατέρων εἰς υἱούς, ὅτε δὲ ὡς συναποκομιζόμενον ἐκ τῆς σπαρασσομένης πατρίδος εἶδος ἢ ὡς ἀντικείμενον μελέτης καὶ παρ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν διωκτῶν του.

Ἐμίλησαν διὰ τὴν οἰκουμενικότητα καὶ τὸν ἀνθρωπισμὸν τοῦ Λόγου αὐτοῦ· διὰ τὴν ἐπὶ τούτου ἐδραίωσιν τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἑαυτούς· διὰ τὴν φιλοσοφίαν, τὴν θαλπωρὴν καὶ τὸ κάλλος του. Ἦλεγξαν τὰ αἶτια καὶ τὴν δομὴν καὶ τοὺς στόχους του. Πέραν ποικίλων φραγμῶν καὶ κοινωνικῶν ἀντιλήψεων ἀνέταμον, συνέκριναν καὶ συνεσχέτισαν τοὺς δημιουργοὺς του. Εἰς πρόσφατον σύνοψιν μονογραφίας του, ἐκδοθείσης τὸ 1972, περὶ «Πλάτωνος τοῦ Ἡρακλειτικοῦ» ὁ εἰς Ρουμανίαν Ἀκαδημαϊκὸς κ. Ion Banu ἀναφέρει: «Μεταξὺ τῆς πλειάδος τῶν ἀξιῶν ποῦ περιέχονται εἰς τὴν πλατωνικὴν σκέψιν, ὁ συγγραφεὺς ἐπιλέγει τὴν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος συνδεθεῖσαν μετὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου. . .». Καθὼς αἱ γραμμαὶ αὐταὶ χαράσσονται, ἀπὸ τὸ μακρυνὸν Irvine τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν ἔρχεται τὸ μήνυμα καὶ ἡ συνέχισις τῆς πρωτοβουλίας διὰ τὴν ἐπὶ διεθνοῦς βάσεως σύνταξιν «Θησαυροῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσ-

σης, διὰ μίαν κατὰ προσέγγισιν ἑκατοντάδα ἑκατομμυρίων λέξεων, τῇ βοθηταίᾳ τῶν πλέον ἐξειλιγμένων ἠλεκτρονικῶν μέσων.

Ἐνώπιον ἑνὸς ἀκόμῃ κόσμου ποῦ ἔρχεται, ἑνὸς καὶ πάλιν ἀναπλασσομένου συνόλου πεδίων ἡρακλειτικῶν, αἱ διαπιστώσεις καὶ ἐνδείξεις αὗται τὴν αἴσθησιν τιμῆς καὶ τὴν αἴσθησιν εὐθύνης ἄς θέσουν ἐπὶ τῆς ἀφῆς τῆς σκυτάλης ἐν τῷ δυναμισμόῳ τῶν νέων γενεῶν. «Κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἀπάντων, . . . ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται . . .» ἐδίδαξεν ὁ Ἡράκλειτος. Σύνθημα· καὶ πρόκλησις· καὶ ὁρμὴ ὁ λόγος του. Εἰς τὸν αἰῶνα τῶν παρατεταγμένων πρὸ πανομοιοτήτων γραφείων ὑπαλλήλων καὶ τῶν ἀδιαπτῶτος διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου ἰδρωτός κινουμένων ἐργοστασίων, ἀξιοῖ ἴσως ἰδιαίτεράν τῶν Ἑλλήνων τὴν προσοχήν. Ἄς τὴν προσδώσωμεν — ὡς ἀναγνώρισιν, καθ' ὠρισμένα μέρη ὡς κίνητρον καὶ ἐλπίδα, πάντως ὡς ἀπὸ μακροῦ ὀφειλήν. «Ἡν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται . . .»

ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ

Μυκῆναι

«Ἐρρει ἀτασθαλίᾳ» δύο φασὶ λέοντ' ἀκαρήνω
«ὠμοκρατῆς τε βία Παλλάδος εἶκε νόμῳ».

Τροιζήν

Οὐ κόμπος Προπύλων με κεκόσμηκ', οὐ Περικλῆς τις,
μῦθοι δ' ἀέναοι μοῦσά τε Μελπομένη.

Ἐπίδαυρος

Τί σκηνὴ Βάκχου παιωνεῖον θέλει ἐγγύς;
σώμασι καὶ ψυχαῖς ἔστι πάθημ' ἄκεσις.

Ἡραῖον

ᾠ σῶτειρα γάμου θνητοῖς, σύγγνωθι, μεγίστη,
ῥαφωδῶν θρασέων παίγμασι κουφονόοις!

Ἀφαία

Ποῖ γὰρ ἐπίσκεψιν φεύγω τόσσων περιέργων
τῶν τε πάλαι τελετῶν πῶς λάχω εὐσεβέων;

Πόρος

Ναί, Πόρος ἔστι πόρος· καλεῖ ἔνθα μὲν εὐκλεές Ἄργος,
ἔνθεν δ' Αἰγαίων νησίδων στέφανος.